

УДК 94(477/51)«1765/1769»

НАУМЕНКО Андрій,
аспірант кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені
Миколи Гоголя (м. Ніжин, Україна)
andreynaumenko155@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-3145-938X>

**СОТЕННЕ СЕЛО КИСЕЛІВКА ЧЕРНІГІВСЬКОГО ПОЛКУ ЗА
МАТЕРІАЛАМИ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОПИСУ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
(1765–1769)**

У статті на основі архівних матеріалів Генерального опису Лівобережної України (1765–1769), праць М. Василенка, В. Кривошеї, О. Лазаревського, П. Федоренка та ін., проаналізовано соціально-економічні й історико-демографічні характеристики населення села Киселівки – центру сотні Чернігівського полку, зокрема такі, як статеві-вікова структура, шлюб, сім'я, стан здоров'я.

В основу методології дослідження покладено принципи історизму, об'єктивності, антропологізації та міждисциплінарності. Актуальність даної теми полягає у тому, що історія поселень Гетьманщини вивчена ще не достатньо. Дане дослідження має практичний характер, оскільки ілюструє життя українського сільського соціуму у ранньомодерний час.

У результаті дослідження розглянуто основні категорії сільського населення та процеси, що відбувалися у селі в означений період. Це, зокрема, розпад великої патріархальної родини, подальше розшарування та пауперизація козацтва, збагачення козацької старшини за рахунок рядового козацтва тощо, що було характерним для Гетьманщини у XVIII ст. З-поміж демографічних аспектів вдалося виявити переважання нуклеарної родини у ще досить патріархальному козацькому середовищі та однакову пропорційну кількість чоловічого й жіночого населення у місцевому соціумі. Крім того, встановлено особливості шлюбних практик, таких як ранні шлюби з 15-річного віку, відносно близькі вікові параметри у більшості подружніх пар, наявність малолітніх дітей у подружніх пар похилого віку тощо. За національним характером можна зробити висновок про повну відсутність серед населення

Киселівки представників інших етносів. У становій структурі зафіксовано наявність усіх станів українського суспільства, окрім міщан.

Даною публікацією здійснюється внесок у соціально-економічне та історико-демографічне дослідження історії Гетьманщини.

Ключові слова: *Генеральний опис Лівобережної України, Гетьманщина, політико-адміністративний устрій, полково-сотенна організація, сотенне село Киселівка, старшинський рід Лисенків, козацький стан, козацька старшина, козаки, підсусідки, статеві-вікова структура населення, шлюб, сім'я, стан здоров'я.*

THE CENTENARY VILLAGE OF KYSELIVKA OF THE CHERNIHIV REGIMENT BASED ON THE MATERIALS OF THE GENERAL DESCRIPTION OF LEFT-BANK UKRAINE (1765-1769)

The article analyzes the socio-economic, historical and demographic characteristics of the population of the village of Kyselivka, the center of the Chernihiv Regiment's hundred, in particular, such as gender and age structure, marriage, family, and health, based on archival materials from the General Description of the Left-Bank Ukraine (1765–1769), works by M. Vasylenko, V. Kryvoshea, O. Lazarevsky, P. Fedorenko and others.

There search methodology is based on the principles of historicism, objectivity, anthropologization, and interdisciplinarity. The relevance of this topic is that the history of Hetmanate settlements has not yet been sufficiently studied. This study is practical in nature, as it shows the life of Ukrainian rural society in early modern times.

The study analyzes the main categories of the rural population and the processes that took place in the village during this period. These include, in particular, the disintegration of a large patriarchal family, further stratification and pauperization of the Cossacks, enrichment of the Cossack officers at the expense of the ordinary Cossacks, etc., which was typical for the Hetmanate in the eighteenth century. Among the demographic aspects, the author has identified the prevalence of the nuclear family in the still quite patriarchal Cossack environment and the same proportional number of men and women in the local society. In addition, the study identified peculiarities of marriage practices, such as early marriages at the age of 15, relatively close age parameters in most couples, the presence of young children in elderly couples, etc. In terms of ethnicity, we can conclude that there are no representatives of other ethnic groups among the population of Kyselivka. In the social class structure, we note the presence of all classes of Ukrainian society, except for the townspeople.

This publication makes a contribution to the socio-economic, historical, and demographic study of the history of the Hetmanate.

Keywords: *General description of the Left Bank of Ukraine, Hetmanate, political and administrative structure, regimental and hundred organization, hundred village of Kyselivka, Lysenko's foreman family, Cossack class, Cossack foreman, Cossacks, neighbors, gender and age structure of the population, marriage, family, health status.*

Постановка проблеми. Останнім часом зросла увага дослідників до вивчення історії поселень часів Гетьманщини. Саме з метою всебічного аналізу унікального козацького державного утворення необхідно вивчати його історію на локальному рівні. Основою для даного дослідження є Генеральний опис Лівобережної України, що був проведений у 1765–1769 рр. генерал-аншефом П. Румянцевим, тому у ряді публікацій опис носить його ім'я. Перепис здійснювався з жовтня 1765 по лютий 1769 рр. і не був завершений через початок російсько-турецької війни 1768–1774 рр. Для опису призначалися російські чиновники з Другої Малоросійської колегії, якою керував вищезгаданий П. Румянцев. Було зібрано понад тисячу томів матеріалів. Практичного використання цей опис не мав.

Аналіз наукових публікацій. Першим, хто почав вивчення Генерального опису, був історик О. Лазаревський. Услід за ним над описом плідно працювали Д. Багалій, Г. Максимович, І. Луцицький та ін. На жаль, Генеральний опис доволі слабо досліджувався у період 1917–1991 рр. й, особливо, у 30–40-і рр. ХХ ст. Увага до вивчення та опрацювання матеріалів про окремі поселення за Генеральним описом значно зросла за перші десятиліття ХХІ ст. Останнім часом значна увага приділяється аналізу таких важливих демографічних аспектів, як статеві-вікова структура, шлюбні характеристики, стан здоров'я тощо. Слід відзначити роботи Ю. Волошина [1], Д. Казімірова [5], І. Сердюка [20] та ін. Скажімо, Ю. Волошина цілковито можна вважати піонером у царині вивчення історико-демографічних характеристик, зокрема періоду Гетьманщини.

Отже, на основі Генерального опису можна досліджувати структуру та забудову поселень Гетьманщини, соціально-економічні показники, соціальну демографію, шлюбні, родинні відносини тощо. Документи Генерального опису на сьогодні зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві.

Об'єктом даного дослідження є сотенне село Киселівка Чернігівського полку другої половини XVIII ст. Нині це село перебуває у складі Менської територіальної громади Корюківського району Чернігівської області.

Метою дослідження є аналіз соціально-економічних (категорії населення, господарство, землеволодіння, ремесла і промисли тощо) та історико-демографічних характеристик (кількість населення, статеві-вікова структура, шлюби, стан здоров'я тощо). Історія Киселівки як сотенного центру, а також усієї Киселівської сотні потребує ще ґрунтовного дослідження. На фоні таких сусідніх сотенних центрів, як Мена та Сосниця, Киселівка лишалася периферійним поселенням, через що їй у наукових дослідженнях приділялося мало уваги.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що с. Киселівка, за тодішньою вимовою і орфографією Киселювка, була поселена до 1638 р. на правому березі р. Мени чернігівським підкоморієм Адамом Киселем на місці городища часів Київської Русі та первісно носила назву Кисільгород. Це були землі Менської волості Чернігівського воєводства [8, с. 293, 295, 403]. Можна зробити висновок, що на той час Киселівка тяжіла до міських поселень і мала укріплення. Про це свідчать і Присяжні книги 1654 р., за якими у поселенні згадується острожок з проїзними воротами та баштою. На той час це був колишній панський осідок, який з 1648 р. стояв пустою [18, с. 270]. Здогади підтверджує й існування т. зв. Кисільгородського тракту на Чернігівщині у 1640-х рр., оскільки тракти того часу – це території біля оборонних

замків [8, с. 58–59]. Перша документальна фіксація про Кисільгород належить до 1638 р. у подимному реєстрі Чернігівського воєводства. Село мало 25 димів (дворів) і належало молодшому братові А. Киселя – новгород-сіверському хорунжому Миколі Киселю [13, с. 245].

З початком Національно-визвольної війни 1648–1657 рр. відбулося масове поkozачення Киселівки і вже 1648 р. вона фіксується як центр однойменної козацької сотні у складі Сосницького полку. Наступного року ця сотня, як і полк, ліквідується, і Киселівка входить до складу Сосницької сотні вже Ніжинського полку [4, с. 150]. Тоді ж Киселі фактично, а згодом і формально, втрачають свої володіння у Менській волості. Незабаром Киселівка відновлює свій статус сотенного центру, спочатку у складі Ніжинського, а у 1663–1668 рр. – у складі відновленого Сосницького полку. Після остаточної ліквідації останнього Киселівська сотня підпорядковується Чернігівському полку до ліквідації козацького устрою. На момент Переяславської ради 1654 р. село було повністю козацьким (присягнуло 130 козаків, яких можна вважати власниками садиб) і, отже, вже було досить значним поселенням. Всього ж Присяжні книги фіксують 253 старшин та козаків, але це разом із с. Боровичі та невказаними селами Олександрівка та Верховісся, які вже існували на той час [18, с. 270].

У XVIII ст. Киселівка була одним із шести сіл – сотенних центрів із 16 на теренах Чернігівського полку, статусу містечка поселення так і не набуло [19]. Генеральний опис у Киселівці проводився у 1768 р.; його результати складаються з кількох частин, виконаних на 236 аркушах. Першу і найбільшу становить біла відомість про козаків, виконана Киселівським сотенним правлінням, очевидно, сотенним писарем О. Губенком та канцеляристами ще у березні того року. На початку йде опис сотенної канцелярії, де подається її склад і зазначаються дворові споруди і навіть протипожежна

безпека [2, арк. 1–2]. Далі – подвірний реєстр козацьких господарств, усього 162 двори та безномерний підсусідський двір. Описи двох дворів не збереглися і доповнюються з іншої білої відомості, яка є не закінченою і включає лише 81 козацький двір. Потім – опис церкви разом зі священницькими дворами. Завершують опис села 6 білих відомостей про маєтності старшини, датованими з квітня до липня 1768 р. (6-а відомість не збереглася). Старшинські відомості готувалися самими власниками. Значну частину опису складають копії купчих та інших документів, що підтверджували право власності на двори та угіддя [2].

Слід зазначити, що в описі йшов подвірний перелік жителів за статусом у родині та віком. Спочатку записувався чоловік, як голова родини, далі дружина, їхні діти, в т. ч. і одружені зі своїми дружинами (чоловіками) та дітьми, інші члени родини, навіть далекі родичі. За відсутності померлого господаря головою родини виступала його удова. Характерно, що зять (чоловік доньки чи сестри) мав у новій родині вищий статус, ніж його дружина. З неодружених дітей першими зазвичай записувалися хлопці, а потім дівчата, але міг вестися і запис за віком. Серед родичів згадуються швагер – брат дружини, дівер – брат чоловіка, братанич (племінник) – син брата, братова – дружина брата тощо [2].

Киселівка знаходилася на крайньому півдні сотні, де вже починалися межі Менської сотні. Вже за 2 версти від Киселівки знаходилося менське село Величківка, а за 7 верст була сама Мена. Враховуючи значні обшири Киселівської сотні, північні поселення знаходилися від сотенного центру на великій відстані, зокрема, сільце Єлін за 60, сільце Прибинка – за 63, а слобода Білошицька взагалі за 68 верст [2, арк. 839, 856, 922].

Притока Десни річка Мена розділяла Киселівку на дві частини. Село розташовувалось на частково заболоченій рівнині, яку з трьох сторін оточували поля, а з четвертої – невеликі гаї. Місцевість значно відрізнялася від північної частини сотні, яка фактично була пущею. Біля села на різній відстані було

кілька хуторів, як заселених, так і таких, що використовувалися господарями сезонно, для випасу худоби. З часом кількість хуторів значно зросла і Киселівку можна вважати селом з розвиненою хутірною інфраструктурою [12, с. 351–353].

Ще перший дослідник Генерального опису О. Лазаревський відзначив наявність у Киселівці 162 козацьких дворів, а також невстановленого числа дворів з підсусідками у колишніх дворах посполитих [9, с. 119]. Насправді картина була дещо інакшою. За соціальною структурою це було типове велике козацьке село, з незначною кількістю старшини, духовенства та підсусідків. В окрему категорію можна виділити робітників (наймитів). Посполиті та міщани як окремі стани в описі взагалі відсутні. Відсутність міщан можна пояснити тим, що Киселівка не належала до міських поселень. Тут не було міської адміністрації, як-от ратуші, а був лише сотенний городовий отаман. Посполиті ж зустрічаються у попередніх документах. Насамперед це «Переписні книги» 1666 р. Тут Киселівка подається під старою назвою Кисіль-городок, де значиться 69 дворів ґрунтових селян, а бобилів, тобто селян-городників, тут не зафіксовано [14, с. 403–404]. Вже наступний відомий документ – «Перепис посполитих» 1713 р. показує тут лише 3 двори ґрунтових селян, у т. ч. і вйта Сезона Кухненка та 13 дворів городників [13, с. 117]. Як бачимо, за 47 років кількість посполитих значно зменшилася. Очевидно, частина покозачилася, а дехто просто покинув село. В подальшому відбуваються коливання кількості посполитих. Так, за Генеральним слідством про маєтності Чернігівського полку 1730 р. тут налічувалася 19 дворів посполитих сотника І. Ф. Лисенка [10, с. 121–122]. Але за 2 роки ревізія Чернігівського полку показала лише 5 дворів підданих того ж Лисенка [19, с. 424]. Також відомо, що в «Описі Новгород-Сіверського

намісництва» за 1781 р. удові сотника В. І. Лисенка Марії з синами належали 16 дворів (18 хат) та 1 бездвірна хата [12, с. 351–352].

Отже, можемо вважати, що опис посполитих Лисенка за 1768 р. просто не зберігся. Це припущення підтверджують рапорт Киселівської сотенної канцелярії до Комісії від 30 вересня 1767 р. та реєстр про власників дворів у Киселівці за ревізією 1764 р. Серед інших там згадано колишнього сотника Василя Лисенка як власника 20 дворів та двох бездвірних хат з посполитими та абшитованого полкового писаря Янушкевича – власника 2-х бездвірних хат, очевидно, підсусідків [2, арк. 1062]. Можемо припустити, що відсутня 6-а старшинська відомість, якраз належала В. Лисенку, де були вказані його посполиті. Спробуємо умовно обчислити кількість посполитих Киселівки. У Олександрівці (сусідньому великому козацькому селі і другому за кількістю жителів у сотні) за описом 1768 р. налічувалося 209 посполитих і 8 їхніх підсусідків у 27 дворах та 5 бездвірних хатах, що дає 6–7 осіб на двір [2, арк. 442–455зв]. У іншому найближчому поселенні Верховісся – 286 посполитих і 14 підсусідків мешкали у 40 дворах та бездвірній хаті, що дає 7 осіб на двір [2, арк. 498–513зв]. Отже, за приблизними підрахунками маємо в середньому 130–140 осіб посполитих Лисенка у Киселівці.

З початком Національно-визвольної війни Киселівка належала до рангових гетьманських поселень. За гетьмана І. Мазепи село надається на ранг киселівському сотнику М. Войні-Окупчинському, а вже чернігівський полковник П. Полуботок у 1717 р. надав Киселівку у володіння чернігівському полковому осавулу Федору Лисенку. Останній пізніше передав село одному із своїх старших синів Івану (1698 – бл. 1756) – киселівському сотнику у 1723–1743 рр. [10, с. 121–122], нащадкам якого Киселівка належала і надалі. Завдяки Федору Івановичу – згодом генеральному осавулу та генеральному судді, рід Лисенків значно збагатився і став досить впливовим на Гетьманщині. Але в

подальшому його нащадки не обіймали ключових посад у чільних урядових інституціях. На час проведення опису Киселівка належала колишньому сотнику Василю Івановичу Лисенку (бл. 1718 – після 1768 рр.), що вже був атестований чернігівським полковим хорунжим. Відомо, що він та його рідні мешкали у сусідніх з Киселівкою Олександрівці та Верховіссі [11, с. 130–138]. До 1781 р. у Киселівці з'являються дві панські садиби Лисенків. У першому, на 3 покої, мешкала удова В. І. Лисенка – Марія Василівна. Другий, на 4 покої, займав її середульший син – вакансовий сотник Василь Лисенко. Співвласниками села були і молодші сини: возний Георгій та вахмістр Симеон (Самсон) Лисенки, пізніше корнети у відставці [7, с. 59–60; 12, с. 351].

До місцевої старшини належала власне козацька сотенна адміністрація. Це сотник Іван Шаршанович (Шершанович), писар Онисим Губенко (Губенков у запису), осавул Іван Передерій та хорунжий Іван Ковтун. Хто обіймав посаду сотенного отамана – невідомо. Можливо, вона була вакантною. Також у селі мешкав возний Менського повіту Кузьма Петрусенко. На нижчих щаблях сотенної адміністрації перебували городничий Шкір, канцеляристи сотенної канцелярії та курінні отамани. Крім сотника, решта старшини та службовців належали до старовинних киселівських козацьких родів [2, арк. 1–236]. Сотник Іван Юхимович Шершанович (1724 – ?) належав до шляхетсько-старшинського роду, що мав посілости у селі Голубичі та сільці Постовбиця Роїської сотні Чернігівського полку. Батько його мав звання значкового товариша, а прадід був військовим товаришем. Сотенний киселівський уряд Шершанович посів у жовтні 1760 р. [6, с. 481–482]. Власного двору у Киселівці сотник не мав, йому лише належала велика пасіка на 70 бджолосімей за три версти від села, також ліс і сіножать на 5 возів сіна. При пасіці була хата, де жив наймит з місцевих підсусідків з дружиною та трьома малолітніми дітьми [2, арк. 162]. Оскільки власного двору у Киселівці сотник не мав, то можна припустити, що він тут

перебував час від часу, мешкаючи у канцелярії або на власній пасіці. У травні 1769 р. І. Шершанович через хворобу був звільнений з посади абшитованим полковим суддею [6, с. 482].

Возний менського повітового суду у Киселівській сотні Кузьма Петрусенко жив разом з батьком Самійлом у власному дворі. З ними разом мешкали п'ятеро найманих робітників. Петрусенки мали орної землі на 90 днів, що становить у сучасному обчисленні 49 га та інші значні угіддя. Крім того, Петрусенки мали двір з підсусідками та 2 ділянки під забудову. Їм же належав млин-вітряк та пасіка [2, с. 169–171]. Кузьма Самійлович вважався племінником сотника Василя Лисенка, очевидно, по жіночій лінії [7, с. 50]. Це підтверджує і уступний запис від Лисенка Кузьмі, як племіннику на 2 пусті дворові пляци та 3 ниви [2, арк. 176]. Раніше, ще у 1757 р., Кузьма Самійлович згадується як підканцелярист Чернігівського полкового суду [2, арк. 103]. Вінцем кар'єри Петрусенка за Гетьманщини стала посада земського менського писаря [12, с. 351].

Сотенний писар Онисим Мартинович Губенко мав жилий двір зі світлицею та хатою. Мав поля на 27 днів (14,7 га), лісок та сіножаті. У його власності також перебував двір з двома родинами підсусідків [2, арк. 177–178]. Онисим у 1747–1755 рр. був сотенним хорунжим, на посаді писаря перебував понад 20 років, а вже з відставкою отримав ранг сотенного отамана. Основу благополуччя роду Губенків заклав ще дід Онисима ґрунтовий козак Захар Губенко. Його старший син Мартин належав до виборного козацтва, у 1737 р. він вже сотенний хорунжий [7, с. 62]. Сам Онисим Мартинович у 1753 р. одружився з донькою козака Сидора Кузоба Тетяною і згодом отримав від тестя уступного листа на город та 3 ниви [2, арк. 181–182].

Дещо скромнішими були володіння сотенного осавула Івана Передерія: власний двір, до якого належали поле на 30 днів, сіножать, 2 ліски та худоба.

Осавул був єдиним з сотенної старшини, хто не знав грамоти. У нього не було підсусідків та наймитів. Отже, ймовірно, у господарстві працювали самі члени родини та поденні робітники [2, арк. 183]. Дід осавула Степан Передерій ще у 1718 р. належав до місцевого поспільства [17, с. 243]. Батьком сотенного осавула, судячи за різницю у віці, був виборний киселівський козак Федір Степанович Передерій. Іван Передерій розпочав козацьку службу у 1748 р. З 1761 р. він вже сотенний осавул. Цю посаду обіймав 11 років, далі служив сотенним отаманом і у відставку пішов військовим товаришем. Відомо, що був двічі одружений, першим шлюбом на козацькій доньці Варварі Йосипівні, від якої мав синів Семена, Єлисея та Якова [7, с. 63].

Найнижчим у сотенній ієрархії був сотенний хорунжий Іван Ковтун. Ковтуни, вони ж Ковтуновичі, були заможним і шанованим родом у Киселівці. Його батько Яків Омелянович Ковтун у 1718 р. згадується як курінний отаман, а в 1717 і 1725 рр. призначався наказним сотником. Молодший брат Якова Іван у 1732 р. був сотенним хорунжим і також згадується як наказний сотник. Ще один з Ковтунів – Василь Григорович – був у 40-50-х рр. XVIII ст. сотенним писарем [7, с. 60–61; 17, с. 238].

Іван Якович Ковтун з усіх своїх колег мав найпотужніше господарство, і разом з тим найбільшу кількість родичів, які проживали з ним на одному дворі. Отже, спадковий, ще батьківський, двір включав 3 світлиці та численні господарчі споруди. На господаря працювали 3 наймити та наймичка. Ріллі Ковтун мав на 100 днів (54 га), сіножатеї на 152 вози, кілька значних лісових ділянок, невелику пасіку. Один з небагатьох у селі хорунжий мав винокурню на 2 казани, яка щорічно виробляла по 210 відер горілки (вина) з власного зерна. Продукцію він збував у власному шинку уроздріб. Але оскільки попереднього року був неврожай, то винокурня не працювала. Разом із І. Ковтуном у дворі мешкали родини його дорослих племінників Миколи, Павла, Степана (сини

брата Якова), які мали власне майно і, очевидно, жили у другій світлиці. Ще двоє племінників Улас та Федір (сини брата Івана) теж вели окреме господарство [7, с. 61]. Всього ж їх було разом 22 особи. Ще у дворі проживали і 2 удови братів Івана – Ганна та Уляна – з дітьми. Крім самих Ковтунів у дворі жили численні підсусідки, всього 5 родин (24 особи). Ковтунам також належали 4 двори з підсусідками загальною кількістю 50 осіб. В одному з дворів містився вищезгаданий шинок. У восьми верстах від села знаходився хутір, де також жили підсусідки. Всього ж у Ковтунів жили 15 сімей підсусідків [2, арк. 186–190]. Можна додати, що лише Ковтуни та Петрусенки з дрібної киселівської старшини отримали у 1785 р. дворянство і утримали його за собою, у той час як Губенки та Передерії лишилися різночинцями [22, арк. 174–175]. Оскільки родини старшини не описувалися, то їхню кількість можна визначити лише умовно. Як бачимо, місцева еліта, за винятком сотника, сама походила з козацького середовища і була досить дрібномаєтною, ніхто з них не мав власних посполитих.

Перша згадка про Микільську церкву у Киселівці датована 1654 р., коли відбулася присяга місцевих жителів московському цареві. Саме тоді згадується священик цієї церкви Лука [18, с. 270]. Церква підпорядковувалася Березинській протопопії Чернігівської єпархії [17, с. 77]. На час проведення Генерального опису сотенне село так само мало лише одну церкву. До церкви належали дві шкільні хати та богадільня (шпиталь). В останній мешкали жебраки не вказаного числа, які жили за рахунок милостині. У першій шкільній хаті жив одинаком дяк Семен Макаренко з козаків Глухівської сотні Ніжинського полку, який, можливо, і вів навчання козацьких дітей. Другу хату займала родина престарілого паламаря (дячка) Петра Леонтійовича – місцевого уродженця з посполитих. На його утриманні перебували дружина-ровесниця та троє дітей, двоє з яких були ще малолітніми. При церкві були земельні угіддя:

поле на 20 днів та сіножать на 15 возів. І поле, і сіножать віддавалися в оренду місцевим козакам, а дохід з оренди використовувався на церковні потреби [2, арк. 114].

Правлячий священик Павло Якубович мав двір з двома хатами, де крім його родини жили 5 родин підсусідків (всього 17 осіб). Священик мав поле на 12 днів (6,5 га), сіножать, ліски, 2 пасіки, непрацюючу винокурню, худобу.

Ще один священицький двір з 2 хатами належав дітям померлого священика Петра Логвиновського. Логвиновські мали дещо менше власності: поле на 12 днів та мешу кількість інших угідь та худоби. У них теж була непрацююча винокурня. Разом з господарями жили наймит та наймичка, 13 підсусідків (2 родини). Можна стверджувати, що підсусідки священиків були найбільш бідніші на селі, оскільки не мали ні ґрунтів, ні худоби, ні ремесла [2, арк. 114–116]. Кількість обох священицьких родин також можна визначати гіпотетично.

Козацька громада Киселівки за описом проживала у 162 дворах, два з яких займали підсусідки. Ще один підсусідський двір показаний разом з двором господаря і не пронумерований. Отже, власне козаки жили у 160 дворах. Переважно вони були місцевого походження і козацьку службу відбували з діда-прадіда. Це носії 113 прізвищ. Вся козацька громада становила 1526 осіб, у т. ч. 1426 козаків, 78 підсусідків, 22 робітники. Серед киселівських козаків найбільш поширеними були такі прізвища як Шкір, Карась (по 7 господарів), Сидоровський, Олещенко (5), Тунда, Стеценко (4), Костючок, Миколайчик, Миц, Куліш (3) [2, арк. 3–82]. Незважаючи на наявність школи, що фіксується з 1732 р., у Киселівці рівень грамотності з-поміж козацтва був низьким [19, с. 476]. Як згадувалося вище, навіть сотенний осавул був неписьменним. Натомість часто неписьменні дорослі козаки послуговувалися

допомогою грамотних підлітків. Організаційно киселівське козацтво об'єднувалося у три курені, які часто носили імена курінних отаманів [7, с. 47].

Протягом XVIII ст. заможні козацькі родини активно скуповують землі у бідніших козаків. Через постійні війни II половини XVII ст., а також антиукраїнську політику Петра I, відбувається розшарування та масова пауперизація українського козацтва, що відбивалося на його боєздатності. Ще ревизія Чернігівського полку за 1732 р. показує економічний стан киселівських козаків: 6 дворів ґрунтових (8 господарств), 30 дворів малоґрунтових (35 господарств) та 50 дворів «нищих і весма убогих» (53 господарства) [19, с. 211–221]. Як відомо, за реформою князя Шаховського 1735 р. українське городове козацтво було поділено на виборних та підпомічників. Опис 1768 р. показує, що виборні козаки проживали у 38 дворах, а підпомічники – у 122 дворах [2, арк. 3–82]. З-поміж виборних козаків теж відбувалося значне майнове розшарування. Ряд господарств за майновим станом не відрізняв від підпомічницьких. Так, 40-річна удова виборного козака Марія Оскірчиха, проживаючи з сином, невісткою, онуком та двома молодшими дітьми, орною землею на 20 днів користуватися не могла, оскільки вся вона перебувала під заставою. З худоби мала двох коней, двох корів та чотирьох овець. Великий рід виборних козаків Миців мешкав на одному дворі у п'яти хатах, разом 32 особи. При цьому кожна родина вела окреме господарство. Значна частина їхніх земель перебувала під заставою, а деякі представники роду взагалі не мали ніяких угідь [2, арк. 10 зв, 22–22 зв].

Водночас за економічною спроможністю найбагатшими можна назвати господарства виборних козаків Федора Передерія, Федора Стеценка та Федора Тютюнника. Розглянемо перше з них. 60-річний Передерій (батько сотенного осавула) мав великий двір зі світлицею, пекарнею, трьома коморами, двома сараями, стайнею та клунею. Разом з ним мешкали дружина, син Григорій з

невісткою Мотроною та п'ятеро онуків. Передерію належало поле на 25 днів, сінокіс на 20 возів, ліс на 4 дні. Він один з небагатьох у селі мав млин-вітряк та винокурню на один казан. Мав ще пустий хутір за 7 верст, де, очевидно, теплої пори утримувалася худоба. Її теж було немало: 4 коней, 9 голів великої рогатої худоби, 12 овець, 6 свиней. Крім того, у його власності перебував двір з підсусідками. Для порівняння: молодший брат Федора виборний козак Іван Передерій, з яким вони раніше удвох жили на одному дворі, мав на родину з 8 осіб набагато менші статки. Це двір з хатою, двома коморами, двома сараями та клунею; поле на 14 днів, сінокіс на 10 возів, 30 голів худоби, з них 8 коней [2, арк. 58 зв–59 зв].

Перехід до козацького стану не був абсолютно закритим. За певних умов козаками могли стати посполиті та підсусідки: через одруження з козачкою, купівлю козацького двору чи ґрунту. При цьому необхідно було відбувати козацьку службу. Так, козаки-підпомічники Андрій Козел (з підсусідків) та Петро Черноштан (з посполитих), які мешкали у одному дворі у окремих хатах, козаками стали через одруження з сестрами-козачками [2, арк. 26 зв–27].

Серед козаків значною залишалася частка складних патріархальних сімей, хоча вже можна зазначити їхній розпад. Всього можна виділити 190 козацьких господарств, оскільки у ряді дворів, часто, навіть рідні брати повністю вели окреме господарство. За типологією можна виділити три типи домогосподарств: нуклеарні (прості), розширені та складні. Нуклеарні склалися з подружньої пари або удівців разом з неодруженими дітьми або без дітей. Розширені передбачали ще, додатково, наявність кількох родичів, наприклад, когось із батьків, братів, сестер, племінників тощо господаря чи господині, що не створювали власної родини. Складне домогосподарство складалося з кількох сімей близьких родичів, які вели спільне господарство. У козацькому середовищі Киселівки відносно була перевага нуклеарних

домогосподарств – всього 84 (44,7%), друге місце посідали складні домогосподарства – 77 (41%), найменше було розширених – 27 (14,3%) [2, арк. 3–82]. Ще у двох дворах проживали одинаки – 16-річний хлопець та 50-річний удівець [2, арк. 25 зв, 76].

Козаки та їхні підсусідки утворювали 314 подружніх пар. Значною була частка удів (57) та удівців (13). Переважання удів було традиційним для українського суспільства, особливо, козацького середовища. Що стосується місця обрання шлюбного партнера, то немісцевими були 51 жінка і лише 11 чоловіків. Переважна більшість шлюбів укладалися в межах свого села, враховуючи його значні розміри та вже більш ніж столітнє існування. Більшість прийшлих чоловіків походили з сусідньої Менської сотні: 3 – з Данилівки, 2 – з Мени, по 1 – з Кукович та Величківки. Ще двоє прийшли у Киселівку з Понорницької сотні, один – з Білоуської сотні; все у межах Чернігівського полку. І лише один прийшов з т. з. польської області, тобто з Правобережної України. Вибір «іногородніх» наречених, як правило, здійснювався у межах Менської та власної сотень з козацьких сіл. Зокрема, уродженки Менської сотні були з Данилівки – 9, Домашлина – 5, Мени – 4 особи та по одній – з Кукович і Макошина. Єдине виключення може становити сільце Ховдіївка, де проживали лише посполиті. З Киселівської сотні 8 були «взяті» з сусідньої Олександрівки, з Верховісся – 3, з Наумівки – 2, з Чепельова – 1. Зустрічаються також уродженки сотенного містечка Синявки, Березинської, Волинської, Роїської сотень Чернігівського полку [2, арк. 3–82].

Більшість козацьких дворів мали стандартну забудову: хата, комора, сарай, подекуди клуня. 33 двори мали по 2 хати, 14 дворів – 3 хати, 6 дворів – 4 хати, 3 двори – 5 хат, а в одному дворі навіть 6 хат. Ще 5 дворів – це бездвірні хати з мінімальною забудовою. Лише троє козаків – М. Бабич, Ф. Передерій та Т. Черницький – мали світлиці, тобто хати з двома кімнатами. Решта хат мали

по одній жилій кімнаті, тобто це було традиційне трикамерне житло – сіни-комора-кімната [2, арк. 3–82].

Оскільки киселівське козацтво мало змогу більше займатися землеробством, маючи більш родючі ґрунти на відміну від центральних та північних поселень сотні, ремесла тут не набули значного поширення. Але натомість для багатьох господарств стояла проблема малоземелля. Зі 160 козацьких господарств 19 взагалі не мали землі, ще 25 господарств заставили свої ґрунти іншим козакам та старшині. Близько 60 господарств свої землі заставили частково. З-поміж тих, хто тримав найбільше чужої землі у заставі, слід відмітити колишнього сотника В. Лисенка (поля на 15 днів), хорунжого І. Ковтуна (на 14 днів), а особливо козака Андрія Ковтуна (на 34 дні). Що цікаво, земля була заставлена і безземельному козаку Гаврилу Пекленку, і навіть підсусідку І. Ковтуна Швецю. Лише за записами відомо про 15 осіб, які користувалися заставленою козацькою землею, а взагалі їхня кількість була значно більшою [2, арк. 3–82].

Поширеною була і практика самовільного захоплення козацьких земельних угідь старшиною, а то й родичами. Так, В. Лисенко «неналежно заволодів» в удови Уляни Андрущихи полем на 3 дні, у Івана Здолника – на 12 днів, у Артема Яроша – на 3 дні. Причому у двох останніх – це була вся їхня рілля [2, арк. 35, 37, 57]. Козак Денис Кухтик захопив поле у свого племінника Шевченка площею на 18 днів [2, арк. 73]. Не гребувало так чинити і духовенство. Зокрема, священик Павло Якубович відібрав в удови Стефаниди Скрипченчихи лісу на 3 дні [2, арк. 42]. Іноді справу про захоплення майна вдавалося вирішити позитивно. Наприклад, чернігівський полковий суддя Т. Сенюта відібрав у козака Глушака сіножать на 40 возів, але потім все повернув [2, арк. 13].

Щодо одиниць виміру земельних площ, то з XVIII ст. відбувається активне поширення російських одиниць, з якими ще деякий час співіснували старі одиниці виміру. Так, рілля у Киселівці подана у днях. За день приймалася одиниця поля, яку можна було зорати за світловий день: від 0,54 до 0,81 га. Переважно застосовувалася нижча планка виміру. До того ж день ділився на 3 упруги. Відповідником дня часто слугувала четверть, яка дорівнювала половині десятини. Сіножаті вимірювалися у возах сіна, а інколи у косарях. Віз дорівнював половині десятини (0,54 га). Один косар мінімально становив 0,36 га; стільки за нормою дорослий чоловік міг викосити трави за день [3, с. 231–232].

Досить значну групу населення Киселівки – 199 осіб, становили підсусідки. Вони проживали у господарствах старшини, духовенства та козаків. Часто підсусідками ставали розорені козаки, обтяжені боргами. Ми можемо простежити цей процес на прикладі колишнього козака Данила Кухтика. Його двір було продано у 1758 р. спеціальним імператорським декретом за борги сотенному писарю Онисиму Губенку. Почалося все з того, що батько Кухтика Іван винен був багатьом кредиторам, лише у сотенну канцелярію 50 рублів. Слід зазначити, що І. Кухтик належав до малоґрунтових козаків, тобто мав середні статки [19, с. 211]. У 1718 р. був одним з трьох курінних киселівських отаманів [17, с. 239]. Оскільки він помер, не сплативши боргу з відсотками, то боргові зобов'язання перейшли до його сина. Після цього Д. Кухтик, не маючи коштів, продав нерухомість, окрім двору з городом, садком і пасовищем, і лишився ще винним 40 рублів. За наказом сотенної канцелярії спеціальна комісія з кількох козаків на чолі із курінним отаманом Я. Стеценком оцінила майно Кухтика у 40 рублів 50 копійок. Писар О. Губенко сплатив за нього 35 рублів церкві, 5 рублів козаку І. Кузобу, а решту віддав боржнику. Натомість добився від канцелярії вищезгаданого декрета про видачу кріпості на двір

Кухтика. Так, останній з родиною перейшов у підсусідки, залишившись жити у власному дворі [2, арк. 179–180]. Через 10 років 55-річний Кухтик так само був підсусідком, проживаючи у Губенка разом зі слабою дружиною та сліпою донькою. У нього був ґрунт на 5 днів та заставлений через борг сінокіс. З худоби мав коня та трьох овець [2, арк. 177зв]. За попередньою приналежністю 11 родин козацьких підсусідків такими були здавна, 9 родин були раніше козацькими, і ще 1 – посполитською. 6 родин мали орну землю, 9 родин мали невелику кількість худоби, ряд родин взагалі не мали рухомого чи нерухомого майна [2, арк. 3–82]. Із 25 родин підсусідків духовенства та старшини 15 здавна належали до підсусідків, 6 були посполитими і 1 родина раніше була козацькою, ще кілька чоловік невідомого походження. Більшість чоловіків були місцевими, п'ятеро походили з «польської області», один – з Мени, а Ковтунів шинкар взагалі – з Івангорода Ніжинського полку. 2 підсусідків мали землю та худобу, 1 лише землю і 6 лише худобу. Шинкар отримував за свою роботу десятку частину прибутку, до того ж шевцював. Крім нього серед підсусідків згадуються ще один швець та кравець [2, арк. 114зв–116, 169зв–170, 177зв–178, 187зв–190зв]. Найчастіше родини підсусідків були нуклеарними і склалися з батьків і дітей, таких було 33 (73,3%). Розширених та складних було, відповідно, 5 (11,1%) та 7 (15,6) [2, арк. 1–236].

В окрему категорію населення виділені наймані робітники. Найбільш чисельна група робітників – 22 особи (з них двоє непрацюючих дітей) була задіяна до козацьких господарств, а саме до 19-ти. За віковими категоріями, переважно це були діти та підлітки від 10 до 15 років. З них одна дівчина працювала за одяг та їжу, а хлопці, залежно від віку, фізичних якостей, і, можливо, ставлення господаря, отримували від 40 копійок до 3 рублів у козаків на одязі та харчах господаря. Хтось міг стати за наймита і у родичів, як Іван Шкір, який працював у своєї тітки (дядини). За соціальним статусом

13 козацьких робітників належали до козацького стану, ще троє були з посполитих, приналежність інших – невідома. 11 наймитів були місцевими, решта – з Олександрівки, Наумівки, Носівки своєї сотні, а також з Домашлина Менської сотні. Найстаршим був 35-річний удівець з двома дітьми – уродженець «польської області». Він єдиний отримував 3 рублі на рік, хоча в ряді поселень платня бувала і вища [2, арк. 3–82]. Ще 17 робітників, з них 5 осіб – члени родин, працювали у господарствах старшини та духовенства. З 12 працюючих: 7 чоловіків та дітей віком від 11 до 45 років та 5 жінок віком від 15 до 40 років. До козаків, посполитих та підсусідків належало по двоє осіб, соціальне походження решти – невідомо. Значна частина цих робітників були місцевими, один прийшов із Синявської сотні та один – з Правобережної України [2, арк. 115 зв, 162, 169, 186].

Слід зазначити, що ріллею і сінокосами населення Киселівки було забезпечене посередньо, переважно для власного вжитку. За недостатчею ж хліба відправлялися на заробітки у більш хліборобні Ніжинський та Прилуцький полки. Прибуток отримували лише від вирощування тютюну, який частково відвозили у Стародубський полк, а саме у Стародуб, Мглин, Погар, Новгород-Сіверський та у сусідню Мену. Частину тютюну збували на місці покупцям з білоруських Могилева та Гомеля та недалеких поселень Ніжинського полку [12, с. 352]. Так, ще у 1731 р. киселівські козаки Федір Ляшко та Іван Карась возили тютюн за кордон на Могилівщину, а саме у містечко Милославичі. Козаки були звільнені від сплати «тютюнової дачі», що і робило це заняття більш привабливим [5, с. 64]. Загалом, вирощування тютюну було характерне лише для південних поселень Киселівської сотні, власне і для самої Киселівки завдяки більш родючим ґрунтам.

Хоча значна частина козаків (45 господарств) мали власні лісові ділянки (з них 1 заставлена, 1 захоплена місцевим священиком), проте в цілому, лісових

угідь було недостатньо. Тому для будівництва купували ліс північніше – у селі Наумівці та сільцях Каруківці і Габрелівці своєї ж сотні. Для опалення ж використовували, переважно, чагарники та солому [12, с. 352].

З козаків та їхніх підсусідків ремеслом займалося лише 20 осіб – 4 теслі, 8 кравців (з них 2 підсусідки), 2 ткачі, 2 ковалі, 2 шевці. Дещо екзотично виглядають музика та іконописець [2, арк. 3–82]. Можливо, певний відсоток ремісників був і серед посполитих.

Окремо слід виділити іконописця, яким могло похвалитися не кожне велике село. Можливо, він був єдиний на всю сотню. Це був 32-річний козак-підпомічник Тимофій Черницький, уродженець Мени. Можна припустити, що до Киселівки він потрапив завдяки майбутньому тестю – олександрівському священику Василю Ковтуну. Одружившись з його донькою Марією, отримав у 1766 р. за уступним листом від тестя двір зі світлицею, пекарнею, коморами, сараєм та клунею, городом і садком, кілька нив [2, арк. 105]. Всього ж на 1768 р. Черницький вже мав поля на 11 днів, ліс та сіножать. [2, арк. 81 зв].

З промислів значного поширення набуло пасічництво, яке було характерним для південної частини сотні, тоді як на півночі ще існувало бортництво. Всього ж у козаків було 6 пасік. Переважно це були маленькі пасіки по 5 бджолосімей, найменша мала 3, найбільша – 20 бджолосімей. Деякого поширення набуло винокуріння, цим правом у селі користувалися старшина, духовенство та козаки. Останні не мали права відкривати шинки, а могли торгувати продукцією лише вдома [16, с. 61, 114–115]. З наявних трьох козацьких винокурень дві не працювали, оскільки попереднього року був неврожай зернових. Те саме можна сказати і про обидві винокурні духовенства та винокурню І. Ковтуна. Останній горілчану продукцію збував у власному шинку [2, арк. 115–115 зв, 186–186 зв]. Певно, винокурню і шинок мав і В. Лисенко, оскільки цей промисел був надзвичайно вигідним. Набуло деякого

поширення і млинарство. На річці Мені ще з 1666 р. наявні згадки про два млини. Незадовго до укладення Генерального опису так само фігурують два млини, що належали полковому писарю І. Янушкевичу [7, с. 49–50]. Крім того, у описі згадуються незначні млини-вітряки, що використовувалися власниками для власних потреб [2].

Всього у Киселівці у 1768 р. у 176 дворах та бездвірних хатах проживало 1692 особи. Разом з невказаними посполитими, старшиною, духовенством та жебраками загальна кількість мешканців могла сягати до 1900 осіб [2, арк. 1–236]. Для порівняння: у сусідньому сотенному містечку Мені на той час мешкало 2560 осіб у 213 дворах [5, с. 97]. За національним розподілом всіх жителів Киселівки можна визначити як українців, оскільки представників інших етносів тут не виявлено, у т. ч. і характерних для Чернігівського полку переселенців з Білорусі – литвинів. Наявних переселенців з Правобережної України можна ідентифікувати як українців [2, арк. 3–236].

У Киселівці у розрахунку на один двір в середньому припадає 9–10 осіб, що є досить високим показником. Кількість чоловіків та жінок була пропорційно однакова, відповідно, 847 та 845 осіб. За віковою структурою основна група – це особи працездатного віку від 15 до 59 років включно, всього 901 особа (53,2%). Друга за чисельністю група – діти та підлітки віком 0–14 років, всього 731 особа (43,3%). Третя і пропорційно незначна за кількістю група – особи віком 60 і старші, як правило вже непрацездатні – 60 осіб (3,5%). За статевим поділом діти та працездатна група перебували майже в однаковій пропорції з незначною перевагою чоловіків, відповідно, діти – 373 особи чоловічої і 358 осіб жіночої, працездатні – 452 особи чоловічої і 449 осіб жіночої статі. І лише у третій категорії жінки значно переважали – 22 чоловіків і 38 жінок [2, арк. 3–236]. Такий розподіл був характерним для тогочасного

суспільства Гетьманщини. Найстаршою жителькою села можна визначити 90-річну Катерину Ромашиху, місцеву уродженку.

Серед українців тривалий час був поширений принцип національної ендогамії: українці одружувалися з представниками своєї нації і надзвичайно рідко з представниками іншої нації. Також діяв принцип соціальної ендогамії – обранець мав бути рівним за походженням і заможністю.

Як правило, одружувалися всі дорослі жителі за незначним винятком. За давнім звичаєм самотійною людина ставала лише після одруження. Неодружені парубки та дівчата залишалися у цьому статусі в будь-якому віці. Більшість чоловіків і жінок до шлюбу вступали лише один раз. Інколи укладалися шлюби між вдівцем і вдовою, вдівцем та дівчиною, вдовою та парубком. Кількість вдів традиційно перевищувала кількість вдівців. Переважно шлюбного партнера обирали зі свого села, зрідка – з сусіднього. Заборонялися шлюби з близькими родичами, кумами та їхніми дітьми. Зазвичай, хлопці одружувалися у 18–25 років, а дівчата у 16–23, але були і винятки. Святіший Синод указом від 1774 р. встановив шлюбний вік із 15 років для чоловіків і 13 років для жінок [15, с. 210]. Наймолодшими подружніми парами у Киселівці можна вважати 15-річних Левка та Варвару (старших сина та невістку козака-підпомічника Федора Круглика) та їхніх ровесників Павла і Марту Володків, Наума та Марію Бугаїв [2, арк. 47, 39 зв, 62]. Досить рано вступили у шлюб вже згадувані Григорій та Мотрона Передерії. Маючи по 25 років, вони були батьками п'яťох дітей, а старшій доньці вже було 10 років. Навіть, зважаючи на те, що вік у описах часто подавався приблизно і було багато помилок під час складання відомостей, мусимо зазначати, що у багатьох людей того часу подружнє життя розпочиналося доволі рано. Деякі хлопці 20-річного і молодшого віку вже писалися холостяками. Найстаршим подружжям були 70-річні виборний козак Василь та Агафія Марухненки [2, арк. 17 зв].

Як правило, чоловіки були старшими від дружин або ж ровесниками, але траплялися непоодинокі випадки, коли дружина на кілька років, а то й більше, була старшою за віком. Так, 25-річний козацький син Корній Миц був молодший за дружину на 10 років. Так само 20-річний козак Микола Гончаревський з Синявки, який жив у родині козаків Гуторів на правах зятя, теж мав дружину старшу на 10 років [2, арк. 21 зв, 62 зв].

За порушення указу шлюб розривався, а священник, який вінчав пару, позбавлявся сану. У подальшому межа шлюбного віку зростала. Крім того церква забороняла одруження після 60 років, а також з великою різницею у віці. Умови шлюбу на українських землях були досить демократичними – був вільний вибір партнера. Але обов'язковою була згода батьків; суспільство засуджувало самовільні шлюби. Мали місце і примусові шлюби [21, с. 63–64]. Непоодинокими були випадки, коли дружина була старшою за віком. Старі парубки були рідкістю, але в даному випадку, скажімо, таким лишався 40-річний дяк С. Макаренко [2, арк. 114].

Діти переважно народжувалися у законному шлюбі, кількість незаконнонароджених в українському середовищі була мінімальною. Про наявність незаконнонароджених дітей у Киселівці під час проведення опису нічого не було відомо. Найстарішим за віком батьком і водночас одним з найстарших чоловіків у селі був 80-річний козак-підпомічник Антон Говоруха, який мав 20-річного сина. Пізню дитину мали і 60-річні паламар Петро Леонтійович з дружиною; їхній молодший син мав 7 років [2, арк. 48 зв, 114].

За деяким винятком, показані в описі жителі села на здоров'я не скаржилися. Переважно ті, хто мав вік 60 і більше років, записані як такі, що «слабі здоров'ям за старостю», хоча траплялися випадки, коли слабували за віком і молодші за 60 років, і навпаки, старші за 60 років мали ще здоров'я працювати. Найбільше страждали жителі Киселівки від хвороб очей та

кінцівок. 12 осіб віком від 17 до 70 років, у т. ч. 7 жінок, були повністю незрячими. Ще 12 не бачили на одне око, і серед них було п'ятеро дітей. 11 осіб мали проблеми з ногами, а троє з них (9-річний хлопчик, 18-річний парубок і 38-річна жінка) були кульгаві на обидві ноги. У трирічної дівчинки був відсутній палець на руці. Одна дівчина названа німою, ще одна мала горб, двоє молодих чоловіків мали вади слуху. Зафіксовано один випадок падучої хвороби (епілепсії) у 30-річної дружини підсусідка. Про інші захворювання невідомо, зафіксовано лише видимі хвороби, які не можна було приховати. Отже, всього маємо 41 особу з каліцтвами, незалежно від віку, що становить всього 2,5% від кількості зафіксованого населення. Можемо констатувати, що захворювання спостерігалися за всіма віковими категоріями [2, арк. 3–82, 114–116, 162, 169–170, 177–178, 186–190 зв].

Висновки. Отже, у 60-х рр. XVIII ст. сотенне село Киселівка було досить значним поселенням на теренах Чернігівського полку. Ще на початку свого існування Киселівка мала ознаки міського поселення, але в подальшому залишилася суто сільським поселенням, хоча доволі великим. За становою структурою це було типове козацьке село з порівняно невеликою кількістю посполитих та підсусідків і повною відсутністю міщан. У даній структурі наявні також представники козацької старшини та духовенства. Можна зробити висновок, що киселівська сотенна старшина була дрібномаєтною і майже всі її представники були вихідцями з місцевого козацтва. На прикладі киселівської козацької громади простежується процес обезземелення та зубожіння українського козацтва. Основним заняттям традиційно лишалося сільське господарство із переважанням землеробства, але слід зазначити, що головний прибуток отримувався від вирощування тютюну. Натомість ремесла не набули значного поширення і місцеві ремісники – козаки та підсусідки – працювали на

задоволення місцевих потреб. Серед промислів необхідно згадати винокуріння, яке також не набуло значного поширення.

Для великої патріархальної козацької родини характерними є тенденції розпаду. З-поміж киселівського козацтва переважали нуклеарні сім'ї, хоча старі патріархальні родини ще не надто їм поступалися. Можна відзначити таку рису українського менталітету як індивідуалізм, що виявлявся у прагненні господарювати самотійно. Вивчення шлюбних практик показує, що шлюби переважно укладалися у межах свого села, переважно з ровесниками, або дещо старшими чи молодшими особами. Подружні пари, що мали значні вікові відмінності, у Киселівці зустрічаються вкрай рідко, зазвичай різниця не перевищувала 20 років. Внаслідок природного відбору серед населення Киселівки досить незначною була частка людей із вадами здоров'я. Насамперед це хвороби, пов'язані з кінцівками та органами зору. У віковій структурі можна відзначити традиційно високі для того часу показники працездатного населення та дітей і водночас досить низьку частку людей похилого віку. На основі архівних даних можна говорити про український одноетнічний характер населення Киселівки.

Історія Киселівки як сотенного центру, а також всієї Киселівської сотні потребує ще ґрунтовного дослідження. На фоні таких сусідніх сотенних центрів Чернігівського полку, як Мена та Сосниця, Киселівка лишалася периферійним поселенням і після скасування Гетьманщини остаточно втратила своє значення як місцевого адміністративно-територіального центру. Коли у Російській імперії після Селянської реформи було запроваджено поділ повітів на волості, то новим центром стало сусіднє містечко Олександрівка – супутник і конкурент Киселівки, оскільки мало вищий статус і кращу інфраструктуру. Киселівка ж залишилася просто великим селом.

Список використаних джерел та літератури

1. Волошин Ю. Розкольніцькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. Полтава: АСМІ, 2005. 312 с.
2. Генеральний опис Лівобережної України. *Центральний державний історичний архів України у м. Києві*. Ф. 57. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 1-236.
3. Герасименко Н. Одиниці виміру землі на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст. *Записки НТШ*. Львів, 1996. Т. 231. С. 206–233.
4. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ: ПП Ліра ЛТД, 2007. 380 с.
5. Казіміров Д. Особливості формування та розвитку сотенних структур Гетьманщини другої половини XVII–XVIII ст. (за матеріалами Менської сотні Чернігівського полку): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2012. 264 с.
6. Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія: у 2 т. Київ: НВЦ Приорітети, 2012. Т. 1. 516 с.
7. Кривошея В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія: у 2 т. Київ: НВЦ Приорітети, 2012. Т. 2. 508 с.
8. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої 1618–1648. Київ: Темпора, 2006. 496 с.
9. Лазаревский А. Обзорение Румянцевской описи Малороссии. Чернигов: Губернская типография, 1866. Вып. 1: Полк Черниговский. Уезды: Черниговский, Городницкий, Сосницкий. 1866. 138 с.
10. Материалы для истории экономического, юридического и общественного быта старой Малороссии / под ред. Н. Василенко. Чернигов: Изд. ред. «Земского сборника Черниговской губернии», 1908. Вып. 3: Генеральное следствие о маестностях Черниговского полка 1729–1730 г. 709 с.
11. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Київ: Типо-Литография «С. В. Кульженко», 1912. Т. 3. 824 с.
12. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781) / за ред. П. Федоренка. Київ: Друк. Всеукраїнської академії наук, 1931. 594 с.
13. Переписи Чернігівщини 1638 та 1713 років: ревізія посполитих Чернігівського полку 1713 р. Подимний реєстр Чернігівського воєводства 1638 р. / упоряд.: І. Ситий, С. Горобець. Кам'янець-Подільський: Рута, 2022. 262 с.
14. Переписні книги 1666 року / упоряд.: В. Романовський. Київ: Українська академія наук, 1933. 448 с.
15. Петренко І. М. Шлюбний вік українського сільського населення у законодавстві Російської імперії XVIII ст. *Український селянин*: зб. наук. пр. Черкаси, 2008. Вип. 11. С. 209–211.

16. Пивоваренко О. Розвиток винокуріння та шинкування на Лівобережній Україні у другій половині XVII–XVIII ст.: дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 Київ, 2007. 173 с.

17. Присяга Чернігівського полку 1718 р. / упоряд. та вступ І. Ситий, С. Горобець. 2-ге вид. Кам'янець-Подільський : Рута, видавець Рябцев В. 2022. 396 с.

18. Присяжні книги Білоцерківського і Ніжинського полку 1654 р. / упоряд. О. Ю. Мицик, М. Кравець. Київ, 2003. 350 с.

19. Ревізія Чернігівського полку 1732 р. / упоряд. та вступ І. Ситий, С. Горобець. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. 720 с.

20. Сердюк І. Полкових городів обивателі: історико-демографічна характеристика міського населення Гетьманщини другої половині XVIII ст. Полтава: АСМІ, 2011. 304 с.

21. Слюсар Л. І. Еволюція шлюбу в Україні XVII – початку XX ст. *Демографія та соціальна економіка*. 2011. № 2. С. 62–72.

22. Сповідальний розпис с. Киселівка Сосницького повіту 1810 р. *Державний архів Чернігівської області*. Ф. 679. Оп. 1. Спр. 550.

References

1. Voloshin, Yu. (2005). Rozkolnytski slobody na terytorii Pivnichnoi Hetmanshchyny u XVIII st. [Rolnitsky settlements in the territory of the Northern Hetmanate in the XVIII century]. Poltava [In Ukrainian].

2. Heneralnyi opys Livoberezhnoi Ukrainy [General description of the Left Bank Ukraine]. *Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv*, f. 57, inv. 1, c. 25 [In Ukrainian].

3. Herasymenko, N. (1996). Odynytsi vymiru zemli na Livoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XVII–XVIII st. [Units of measurement of land in the Left Bank Ukraine in the second half of the seventeenth and eighteenth centuries]. *Zapysky NTSh – Notes of NTSh*. (Vol. 231). Lviv [In Ukrainian].

4. Zaruba, V. (2007). Administratyvno-terytorialnyi ustroi ta administratsiia Viiska Zaporozkoho u 1648–1782 rr. [Administrative-territorial structure and administration of the Zaporozhye Army in 1648–1782]. Dnipropetrovsk [In Ukrainian].

5. Kazimirov, D. (2012). Osoblyvosti formuvannia ta rozvytku sotennykh struktur Hetmanshchyny druhoi polovyny XVII–XVIII st. (za materialamy Menskoi sotni Chernihivskoho polku) [Features of formation and development of hundreds of Hetmanate structures of the second half of XVII–XVIII centuries. (According to the materials of the Minsk Hundred Chernihiv Regiment)]. Candidate's thesis. Kyiv [In Ukrainian].

6. Kryvosheia, V. (2012). Ukrainske kozatstvo v natsionalnii pamiaty. Chernihivskiy polk [Ukrainian Cossacks in national memory. Chernihiv Regiment]. (Vols. 1–2; Vol. 1). Kyiv [In Ukrainian].

7. Kryvosheia, V. (2012). *Ukrainske kozatstvo v natsionalnii pamiaty. Chernihivskyi polk* [Ukrainian Cossacks in national memory. Chernihiv Regiment]. (Vols. 1–2; Vol. 2). Kyiv [In Ukrainian].
8. Kulakovskiy, P. (2006). *Chernihovo-Sivershchyna u skladi Rechi Pospolytoi 1618–1648* [Chernihiv-Sivershchyna as part of the Commonwealth of 1618–1648]. Kyiv [In Ukrainian].
9. Lazarevskii, A. (1866). *Obozrenie Rumyantsevskoi opisi Malorossii* [Obressing Rumyantsevsky Description of Little Russia]. (Vol. 1.) Chernigov [In Russian].
10. Vasilenko, N. (Eds.) (1908). *Materiali dlya istorii ekonomicheskogo, yuridicheskogo i obshchestvennogo bita staroi Malorossii* [Materials for the history of economic, legal and community of Little Russian] (Vol. 3). Chernigov [In Russian].
11. Modzalevskii, V. (1912). *Malorossiiskii rodoslovnik* [Little Russian generic]. (Vol. 3). Kyiv [In Russian].
12. Fedorenko, P. (Eds.) (1931). *Opys Novhorod-Siverskoho namisnytstva (1779–1781)* [Description of Novgorod-Siversky Variety (1779–1781)]. Kyiv [In Ukrainian].
13. Sytyi, I. & Horobets, S. (Eds.) (2022). *Perepysy Chernihivshchyny 1638 ta 1713 rokiv: reviziia pospolytykh Chernihivskoho polku 1713 r. Podymnyi reiestr Chernihivskoho voievodstva 1638 r.* [Censons of Chernihiv Region 1638 and 1713: Audit of the Commonwealth of the Chernihiv Regiment of 1713. Simple Register of Chernihiv Voivodeship in 1638]. Kamianets-Podilskyi [In Ukrainian].
14. Romanovskiy, V. (Eds.) (1933). *Perepysni knyhy 1666 roku* [Census books in 1666]. Kyiv [In Ukrainian].
15. Petrenko, I. M. (2008). *Shliubnyi vik ukrainskoho silskoho naselennia u zakonodavstvi Rosiiskoi imperii XVIII st.* [The marriage age of the Ukrainian rural population in the legislation of the Russian Empire of the XVIII century]. *Ukrainskyi selianyn – Ukrainian peasant*, vol. 11, pp. 209–211 [In Ukrainian].
16. Pyvovarenko, O. (2007). *Rozvytok vynokurinnia ta shynkuvannia na Livoberezhnii Ukraini u druhii polovyni XVII–XVIII st.* [Development of distillation and shredding in the Left Bank Ukraine in the second half of the XVII–XVIII centuries]. Candidate's thesis. Kyiv [In Ukrainian].
17. Sytyi I. & Horobets, S. (Eds.) (2022). *Prysiaha Chernihivskoho polku 1718 r.* [Oath of Chernihiv Regiment of 1718]. (2d ed.). Kamianets-Podilskyi [In Ukrainian].
18. Mytsyk, O. Yu. & Kravets, M. (Eds.) (2003). *Prysiashni knyhy Bilotserkivskoho i Nizhynskoho polku 1654 r.* [Jury books of the Belotserkovsky and Nizhyn Regiment in 1654]. Kyiv [In Ukrainian].
19. Sytyi I. & Horobets, S. (Eds.) (2014). *Reviziia Chernihivskoho polku 1732 r.* [Audit of the Chernihiv Regiment of 1732]. Chernihiv [In Ukrainian].

20. Serdiuk, I. (2011). Polkovy khhorodo obyvateli: istoryko-demohrafichna kharakterystyka miskoho naselennia Hetmanshchyny druhoi polovyni XVIII st. [Regimental townships inhabitants: historical and demographic characteristics of the urban population of the Hetmanate of the second half of the XVIII century]. Poltava [In Ukrainian].

21. Sliusar, L. I. (2011). Evoliutsiia shliubu v Ukraini XVII–pochatku XX st. [Regimental townships inhabitants: historical and demographic characteristics of the urban population of the Hetmanate of the second half of the XVIII century] *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika* – Demography and social economy, no. 2, pp. 62–72 [In Ukrainian].

22. Spovidalnyi rozpys s. Kyselivka Sosnytskoho povitu 1810 r. [The confessional painting of the village. Kiselivka of Sosnitsky district in 1810]. *State Archives of Chernihiv Region*, f. 679, inv. 1, c. 550 [In Ukrainian].

Надійшла до редакції: 14.02.2025 р.